

Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi

The Journal of International Social Research

Cilt: 7 Sayı: 32 Volume: 7 Issue: 32

www.sosyalarastirmalar.com Issn: 1307-9581

**İSYANDAN İTAATE; KAVALLALI MEHMET ALİ PAŞA BABİÂLİ İLİŞKİLERİ
(1841-1849)**

**FROM REVOLT TO SUBMISSION: THE RELATIONSHIP BETWEEN MUHAMMAD ALI
PASHA AND THE SUBLIME PORTE (1841-1849)**

Yahya BAĞÇECİ*

Öz

Kavalalı Mehmet Ali'nin Mısır'a vali olarak atanması Mısır tarihinde yeni bir dönemin başlangıcı oldu. Disiplinli yönetimi ile Mısır'da otoritesini sağlamlaştıran Mehmet Ali Paşa, kalkınma hamleleri ile de Mısır'ın gelişmesini sağladı. Kısa bir zaman zarfında modern bir ordu ve donanma kurmayı başaran Mehmet Ali Paşa'nın ihtirasları Mısır ile sınırlı kalmadı. Suriye'yi de elde etmek için harekete geçen Mehmet Ali Paşa, Osmanlı Devleti'ni son derece zor durumlarda bırakacak on yıllık bir dönemi başlatmış oldu. İstanbul'un yolu kısa bir zaman içerisinde Osmanlı ordusu karşısında üstünlüğünü ispatlayan Mısır ordusuna açıldı. Osmanlı Devleti'nin yıkılma tehlikesi ile karşılaşması büyük devletlerin de işin içerisine girmelerine neden oldu. Meselenin birinci safhası Mehmet Ali Paşa lehine kapansa da, ikinci safhada direnemeyen Mehmet Ali Paşa, Mısır ile yetinmek zorunda kaldı. Bununla birlikte, Mısır'ı yarı müstakil bir hale getirmeyi ve burada kendi hanedanlığını kurmayı başardı. Bundan sonraki süreçte cihangirlik emellerinin peşinden koşamayacağını gören Paşa, Osmanlı Devleti'ne itaat ederek Mısır'la iktifa etmeyi en doğru yol olarak gördü. 1846 yılındaki İstanbul ziyareti bu itaatın göstergesi idi. Bu ziyaret yeni bir Mısır sorunu ile karşılaşmak istemeyen Babîâlî'yi de oldukça memnun etti. Yaşlı Paşa, genç padişahın iltifatlarına mazhar oldu. Mısır'a döndükten sonra son yıllarını sükûn içinde geçiren Mehmet Ali Paşa, mesaisini Mısır'ın gelişmesi için harcadı. Ömrünün sonlarında bunama alametleri göstermeye başlaması nedeniyle, yerine oğlu İbrahim Paşa 1848 yılında vali olarak atandı.

Anahtar Kelimeler: Mehmet Ali Paşa, Babîâlî, Sultan Abdülmecit, İbrahim Paşa, Mısır.

Abstract

Assignment of Muhammad Ali Pasha as the governor of Egypt started a new area in Egypt's history. Strengthening his authority in Egypt by a disciplined government, Muhammad Ali Pasha also managed to develop the country through development thrusts. He managed to establish a modern army and navy in a short period of time but his passion would go beyond the boundaries of Egypt. By taking action to conquer Syria, he started a decade in which he would leave the Ottoman Empire in a very difficult situation. The path to Istanbul was now wide open for the Egyptian army, which had proved its superiority to the Ottoman army. The imminent danger of the Ottoman's collapse resulted in the involvement of the Big Powers. Although the first part of the issue concluded in favor of Muhammad Ali Pasha, he could not resist in the second half and had to content himself with Egypt. He succeeded, nevertheless, in making Egypt semiautonomous and establishing his own dynasty therein. Admitting that he would not be able to run after his

* Yrd. Doç. Dr., Erciyes Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü.

passion to conquer the world, the Pasha saw that it was best to submit to the Ottoman Empire, contenting himself with Egypt. His Istanbul visit of 1846 was an indication of his obedience. The Sublime Porte, which surely did not desire a new Egyptian problem, was also very happy for this visit. The Elderly Pasha was honored by the young sultan's complements. When he returned to Egypt, he calmly spent the last years of his life, working to develop Egypt further. When he noticed the first signs of his dementia, Ottoman Empire designated his son, Ibrahim Pasha, as the new governor in 1848.

Keywords: Muhammad Ali Pasha, Sublime Porte, Abdülmecid I, Ibrahim Pasha, Egypt.

Giriş

Mehmet Ali Paşa, okuryazar olmamakla beraber insanlara hükmetmek ve insanları idare etmek iktidarında yaratılmış sıradışı adamlardanı.¹ Dünyanın en verimli ülkelerinden birisi olan Mısır'da angaryaya alışmış bir milletin başında hüküm sürmeye başlamıştı ki, bu durum kendisinin akıllara hayret verecek derecede süratle ilerlemesini mümkün kıldı.² Mısır'da çok büyük işler yapan Mehmet Ali Paşa, iktisadi, askeri ve bahri bakımdan ülkenin manzarasını tamamen değiştirdi.³ Mısır'ın ziraat ve imarını artırdı. Nil nehrinden İskenderiye'ye açtırdığı "Mahmudiye Kanalı" gibi nice girişimlerle Mısır'ı kalkındırdı.⁴ Mehmet Ali, gerek Osmanlı Devleti'nin, gerekse Avrupa'nın çok tehlikeli anlar geçirdiği bir devirde Mısır'da iktidar mevkiine gelmişti. Bu şekilde hiçbir kimse tarafından rahatsız edilmeden kolaylıkla istediklerini hayata geçirebildi.⁵

Mehmet Ali Paşa'nın attığı adımların neticesinde Mısır'ın gelirleri de hızlı bir artış gösterdi. Eski sadrazamlardan Yusuf Kâmil Paşa, Mehmet Ali Paşa'dan duyduğunu şöyle anlatırdı: "Mısır Eyaletini, on üç bin kese gelir ile bulup, bu gelir ikinci yılda on sekiz bin keseye yükselmiş, üçüncü yılda on bin keseye düşmüş. Galiba bunun nedeni, İngilizlerin İskenderiye'yi ve Reşid kasabasını ele geçirmeleri olayı olmuştur. Dördüncü yılda Mısır'ın geliri otuz beş bin keseye çıkmış. Daha sonraları, bu gelir yüksele yüksele, Mehmet Ali Paşa yönetiminin son günlerinde, Suriye bölgesi (Berr üş Şam) hariç, dört yüz bin keseyi aştığı gerçektir."⁶ Üstelik bu gelirlerin ancak on iki bin kesesi İstanbul'a gönderildiği için Mısır hazinesine pek çok para kalmakta idi.⁷

Eğitime de son derece önem veren Mehmet Ali Paşa, üç dereceli öğretim sistemini kabul ettikten başka, Avrupa'ya yüzlerce öğrenci gönderdi. Bulak'ta 400 kişinin çalıştığı ve Avrupa eserlerini Arapça ve Türkçe basan bir matbaa kurdu.⁸ 1828'de ise "Vakayi-i Mısriye" adında Türkçe-Arapça gazete yayınlanmaya başladı.⁹

Mehmet Ali Paşa kısa bir zaman zarfında, Mısır'daki büyük başarılarının esasını teşkil ve temin eden modern bir ordu vücuda getirmişti.¹⁰ Yetenekli ama bir o kadar da ihtiraslı bir

¹ Yusuf Akçura (1940). *Osmanlı Devleti'nin Dağılma Devri (XVIII. ve XIX. Asırlarda)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, s. 89.

² Şinasi Altundağ (1988). *Kavalalı Mehmet Ali Paşa İsyanı, Mısır Meselesi 1831-1841*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, s. 25.

³ Yılmaz Öztuna (1978). *Başlangıcından Zamanımıza Kadar Büyük Türkiye Tarihi*, C. VII, İstanbul: Ötügen Yayınları, s. 29.

⁴ Abdurrahman Şeref (1318). *Tarih-i Devlet-i Osmaniye*, C. II, İstanbul: Karabet Matbaası, s. 310.

⁵ Altundağ, (1988): s. 25.

⁶ Mustafa Nuri Paşa (1980). *Netayic ül-Vukuat, Kurumları ve Örgütleriyle Osmanlı Tarihi*, C. III-IV, Sadeleştiren Neşet Çağatay, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, s. 268.

⁷ Enver Ziya Karal (1988). *Osmanlı Tarihi, Nizam-ı Cedid ve Tanzimat Devirleri (1789-1856)*, C. V, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, s. 127.

⁸ Enver Ziya Karal (1988). *Osmanlı Tarihi, Islahat Fermanı Devri (1856-1861)*, C. VI, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, s. 88.

⁹ Vakayi-i Mısriye'nin değeri, bir Müslüman tarafından yayınlanan ilk Türkçe-Arapça gazete olmasından da kaynaklanmaktadır. Nesimi Yazıcı (1991). "Vakayi-i Mısriye Üzerine Birkaç Söz", *Osmanlı Tarihi Araştırmaları Merkezi (OTAM)*, Sayı: 2, Ankara: s. 267.

¹⁰ Altundağ, (1988): s. 25.

insan olan Mehmet Ali, sahip olduğu bu gücü Osmanlı'ya başkaldırmakta kullandı. Anadolu'nun içlerine kadar sokulan Mısır ordusu saltanatı bile tehlikeye düşürdü ve II. Mahmud'u Rusya'nın kucağına atılmaya mecbur bıraktı.¹¹ Büyük devletlerin müdahalesi ise meseleye nispi bir sükûn getirdi.¹²

Sultan Abdülmecit tahta çıktığında Mısır meselesi bütün ehemmiyetiyle ortada bulunuyordu.¹³ Osmanlı kuvvetlerinin binlerce ölünün yanında 15.000 de esir verdiği Nizip bozgunu büyük devletlerin müdahalesi ile sonuçlandı.¹⁴ Mehmet Ali Paşa'nın Avrupa'nın dört büyük devletine karşı Fransa'ya güvenerek direnmesi ise fayda vermedi.¹⁵ Sonunda, o zamana kadar Osmanlı Devleti'nin sadece bir vilâyeti olan Mısır, İngiltere, Avusturya, Rusya ve Prusya'nın garantisi altında bir Hatt-ı Hümayun'la yarı muhtar bir duruma getirildi.¹⁶ Söz konusu Hatla bir Mehmet Ali hanedanlığı yaratılmış oldu.

24 Mayıs 1841 tarihli Hat, Mehmet Ali Paşa'ya hitapla yazılmış ve hangi şartlar altında Mısır'ın babadan evlada geçmek üzere kendisine bırakıldığı burada belirtilmişti. Şartlara geçilmeden önce de, Mehmet Ali Paşa'nın padişaha bağlılığı ile Osmanlı Devleti için beslediği iyi niyetlere ve duygulara işaret edilmişti. Şartlar ise şu şekilde idi: Mısır valileri Mehmet Ali Paşa sülalesinden padişah tarafından seçileceklerdir. Valiliğe yalnız erkek çocukların hakkı olacaktır. Valilik boş kaldığında Mehmet Ali sülalesinden en yaşlı erkek, vali olacaktır. Erkek varislerin yokluğu halinde kızların ve çocuklarının valiliğe geçmek hususunda hiçbir hakları olmayacaktır. Mısır valileri rütbe ve kıdem hususunda Osmanlı Devleti'nin diğer vezirleriyle eşit haklara sahip olacaklardır. Yazışmalarda diğer vezirler için kullanılan elkap ve unvanlar, Mısır valileri için de kullanılacaktır. Tanzimat Fermanı'nun prensipleri ve Osmanlı Devleti'nin yabancı devletlerle imzalamış olduğu antlaşmalar Mısır için de yürütülecektir. Mısır ahali de padişahın tebaası sayıldığı için, Osmanlı Devleti'nde kabul edilecek nizam ve kanunlar Mısır için de muteber sayılacaktır. Vergiler, padişah adına ve usulüne göre toplanacak ve bu vergilerin bir kısmı (80.000 kese) her yıl Babıâli'ye gönderilecektir. Para padişah adına bastırılacaktır. Mısır'ın asayişini sağlamak için 18.000 erden başka asker bulundurulmayacaktır. Kara ve deniz subaylarından albaylık rütbesine kadar olanların ataması Mısır valisi tarafından, bundan daha yüksek rütbeli subayların ataması ise yalnızca padişah tarafından yapılacaktır.

¹¹ Abdurrahman Şeref (1339). *Tarih Musahabeleri*, İstanbul: Matbaa-i Amire, s. 79. İbrahim Paşa'nın 1832 sonunda Kütahya'ya kadar ilerlemesi üzerine Sultan II. Mahmut yardım isteyerek Çar I. Nikola'ya müracaat etti. Rus İmparatoru Nikola hemen 12 bin kişilik bir Rus kuvveti gönderdi. Rus kitaları Boğaziçi'nin Anadolu sahiline çıkarıldılar. Böylelikle Rus ordusu Boğaziçi'ne ayak basmış, Rus donanması da Boğaziçi'ne girmiş oldu. Akdes Nimet Kurat (2010). *Rusya Tarihi Başlangıçtan 1917'ye Kadar*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, s. 325. Meselenin bir süre için dahi olsa kapandığı bir sırada Osmanlı Devleti, Rusya ile 8 Temmuz 1833'te Hünkâr İskeleyi Antlaşması'nı imzaladı. Antlaşmanın metni için bkz. Nihat Erim (1953). *Devletlerarası Hukuk ve Siyasi Tarih Metinleri*, Cilt I (Osmanlı İmparatorluğu Andlaşmaları), Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, s. 297-299.

¹² İbrahim Necmi (1338). *Tarihi Edebiyat Dersleri*, C. II, İstanbul: Matbaa-i Amire, s. 28. II. Mahmut'un 6 Mayıs 1833 tarihli Hatt-ı Şerif'inde, Mehmet Ali'ye Mısır ve Girit valiliklerine ek olarak Suriye ve oğlu İbrahim Paşa'ya da Mekke Şeyhülharem unvanına ve Cidde valiliğine ek olarak Adana'nın muhassıllık suretiyle verildiği bildirilmekte idi. Altundağ, (1988): s. 133-134. Suriye'nin Mehmet Ali Paşa yönetiminde kaldığı sürede yaşanan gelişmeler için bkz. Sebahattin Samur (1995). *İbrahim Paşa Yönetimi Altında Suriye*, Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yayınları.

¹³ Mahmud Celaleddin Paşa (1979). *Mirat-ı Hakikat I*, Haz: İ. Miroğlu, M. Derin, M. Halacoğlu, Ö. Akdaş, İstanbul: Tercüman Yayınları, s. 31. II. Mahmut'un büyük oğlu Şehzade Abdülmecit 3 Temmuz 1839'da Osmanlı tahtına oturdu. Ertesi gün, Nizip'te Osmanlı ordusunun Mısır birliklerine yenildiği haberi geldi. Beş on gün sonra da Kaptan-ı Derya Fevzi Ahmet Paşa'nın (Hain/Firari Ahmet Fevzi Paşa), Osmanlı donanmasını İskenderiye limanına götürüp Mehmet Ali Paşa'ya teslim ettiği şeklindeki acayip haber geldi. Bu haber acayıptı, çünkü bu Ahmet Fevzi Paşa, Sultan Mahmut'un çok inandığı ve güvendiği bir kişi idi. II. Mahmut, uğranılan bozgun haberi gelmeden H. 1255 yılı Rebiülahir ayının on dokuzuncu günü (M. 2 Temmuz 1839) elli beş yaşında ve saltanatının otuz birinci yılında ölmüştü. Mustafa Nuri Paşa (1980): s. 275-276.

¹⁴ Fahir Armaoğlu (2003). *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, s. 211.

¹⁵ Mehmet Ali'nin Nizip galibiyeti, Fransız kamuoyunda büyük sevinç yarattı. Fransa, Mehmet Ali'nin o tarihe kadar elde ettiği kazançları ve özellikle Suriye'yi elinde tutmasına taraftardı. Ancak bütün bağırıp çağırmalarına rağmen Fransa Kralı Louis-Philippe daha ileri gitmedi. Bir Mısır valisi için Fransa'nın savaşa girmesini doğru bulmadı. Armaoğlu (2003): s. 212, 215.

¹⁶ Hattın esasları söz konusu devletlerin Londra'daki elçileri tarafından hazırlanmıştı. *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi* (1989). C. XI, İlmi Müşavir ve Redaktör: Hakkı Dursun Yıldız, İstanbul: Çağ Yayınları, s. 422.

Padişahın izni olmadıkça savaş gemisi yapılamayacaktır. Bu şartlara saygı gösterilmediği takdirde Mısır'a verilen imtiyazlar hükümsüz sayılacaktır.¹⁷

1841 fermanına kadar Mısır, Osmanlı Devleti'nde bir eyalet olarak idare edilmişti. 1841 fermanı bu statüyü değiştirdi. Bu ferman, Mısır eyaletini umumi hukuk yönünden yarı müstakil bir eyalet haline getirdi. Fermanla yazılı şartlar, Mısır'ın bir dereceye kadar anayasasını teşkil etti. Büyük devletler tarafından garanti edilen ferman, padişah ile paşası arasında münasebetleri düzenleyen bir vesika olmaktan çıkarak devletlerarası bir değer kazanmış bulunuyordu. Padişahın yalnız kendi isteği ile fermanın esaslı hükümlerini değiştirmesine artık imkân kalmamıştı.¹⁸

Bu fermanın sonrasından önce Mısır'a kaçırılmış olan Osmanlı donanması da İstanbul'a geri geldi. Mısır yönetiminden alınıp Osmanlı yönetimine geçen vilayetlere valiler atıldı.¹⁹ Mehmet Ali isyanı, fermanın verildiği güne kadar 9 yıl, 7 ay ve 5 gün sürmüştü.²⁰ 1841 yılında ise Mısır'ın hayatında yeni bir devir başlamış oldu.

1. Antlaşma Sonrası İlişkiler

Londra'da İngiltere, Rusya, Avusturya ve Prusya devletlerinin elçilerinin toplantıları sonucunda kararlaştırılan ve Mısır eyaletinin özel şartları ile idaresinin veraset yoluyla Mehmet Ali Paşa'ya verildiğini içeren ferman, kendisine ihsan olunan nişan-ı âli ve fes ile birlikte, Said Muhib Efendi, Şefik Bey ve Kemal Efendi'den oluşan bir heyet vasıtasıyla 1841 yılının Aralık ayında Mısır'a gönderildi.²¹

Buna karşılık Mehmet Ali Paşa, Mısır'ın uhdesine verilmesinden dolayı Abdülmecit'e teşekkürlerini sunduğu bir taahhütname yazısı gönderdi. Muhib Efendi vasıtasıyla gönderdiği yazıda Mehmet Ali Paşa, kararlaştırılan şartları kusursuz bir şekilde uygulayacağını, iltifat-ı seniyyeye mazhar olduğu müddetçe padişahın hizmetinden ayrılmayacağını ve her türlü emri yerine getireceğini bildiriyordu.²² Ömrü oldukça padişahın hizmetinde olacağını söyleyen Mehmet Ali Paşa, bundan sonra kendisini, Mısır'ın imar ve ıslahına ve halkın refahını sağlamaya adayacağını beyan ediyordu.²³ Bununla birlikte Mehmet Ali Paşa, Mısır eyaleti vergisi olan seksen bin keseden²⁴ münasip miktarının affedilip indirilmesini de Muhib Efendi vasıtasıyla Babiâli'den talep etti. Muhib Efendi'nin verdiği bilgiler çerçevesinde konu 1842 yılı Şubat ayında Meclis-i Has'ta ele alındı. Yapılan görüşmelerde Mehmet Ali Paşa'nın itaati ve gönderdiği teşekkür yazısı çok olumlu bir gelişme olarak değerlendirildi ve durum böyle iken kendisinin verdiği taahhüdü tekit etmek ve yeni bir probleme neden olmamak için istirham ettiği vergi indirimine olumsuz bir cevap verilmemesi uygun görüldü. Muhib Efendi'nin söylediklerinden Mehmet Ali Paşa'nın 70 bin kese vergiye de razı olamayacağı anlaşıldığından, daha fazla indirim yapılarak kendisinin sadakatini kuvvetlendirilmesi gerektiği değerlendirilmesinde bulunuldu. Sonuçta Abdülmecit'in onayı ile söz konusu vergiden yirmi bin kese akçe indirim yapılmasına karar verildi.²⁵

Görüldüğü gibi Babiâli, Mehmet Ali Paşa ile yeni bir sorunun çıkmasını hiç istemiyordu. Mehmet Ali Paşa ise, Osmanlı Devleti ile olan mücadelesinde Fransa'nın desteğinin amaçlarına ulaşmak için yeterli olmadığını, İngiltere'nin ise Mısır'ın Osmanlı

¹⁷ BOA (Başbakanlık Osmanlı Arşivi), HAT (Hatt-ı Hümayun), Dosya Numarası/Gömlek Numarası 1633/44; Karal (1988): C. V, s. 201-202.

¹⁸ Karal, (1988): C. VI, s. 85.

¹⁹ Mustafa Nuri Paşa (1980): s. 280.

²⁰ Öztuna (1978): C. VII, s. 31.

²¹ BOA, İ. MTZ. (05), 9/221, 21 Şevval 1257 (6 Aralık 1841) tarihli yazı.

²² BOA, İ. MTZ. (05), 10/249.

²³ BOA, HAT, 1239/48187.

²⁴ Mehmet Ali Paşa daha önce de, ayrıcalık koşullarından "Mısır gelirlerinin dörtte üçü yerel giderler için bırakılıp, öteki dörtte birinin İstanbul'a devlet hazinesine gönderilmesi" maddesinin, "devlet hazinesine yılda seksen bin kese gönderilir" şeklinde sabit bir miktara bağlanmasını istemiş ve bu istek uygun bulunmuştu. Mustafa Nuri Paşa, a.g.e., s. 281.

²⁵ BOA, İ. MTZ. (05), 10/249.

Devleti'nden ayrılarak müstakil bir devlet haline gelmesine müsaade etmeyeceğini anlamış bulunuyordu. İçerisinde bulunduğu şartlar altında 1841 Fermanı'nın sağladığı imtiyazları ve hakları yeter gören Mehmet Ali Paşa, bundan sonraki valiliği sırasında Babıâli ile iyi geçinmeyi temel politika olarak benimsedi²⁶ ve fermanın hükümlerine aykırı bir harekette bulunmaktan şiddetle kaçındı.²⁷

Babıâli, sadakatini sunan Mehmet Ali Paşa'nın bu bağlılığını artırmak amacıyla 1842 yılı yaz sonunda eski vezirlerden olması vesilesiyle kendisine "sadaret-i uzma" rütbesini tevcih ve ihsan etti. Sultan'ın teveccühünü gösteren bir hatt-ı hümayun ve rütbesine mahsus imal edilen bir kıta nişan Ferik Sami Paşa vasıtasıyla kendisine gönderilirken²⁸, bu gelişme Takvim-i Vakâyi'de de yer aldı. Söz konusu yazıda, (kudema-i vüzerâ-i saltanat-ı seniyyeden" olan Mehmet Ali Paşa'nın o ana kadar yaptığı hizmetlerden övgü ile söz edilirken, bundan sonra da sadakat ve bağlılık hisleri ile gece gündüz güzel hizmetlere devam edeceği temennisi ifade ediliyordu.²⁹

Bundan sonra 1914'e kadar Mısır valilerine sadaret rütbesi verilmesi adet oldu. Devlet protokolünde Mısır vali veya hıdivleri, aynı rütbeyi taşıyan sadrazamla şeyhülislamdan sonra -hanedan üyeleri dışında- üçüncü şahsiyet olarak yer aldılar.³⁰

Mehmet Ali Paşa, sadakatini sunduktan sonra saraya gönderdiği hediyeler ile de bağlılığını sağlamlaştırdı. 1844 sonunda gönderdiği değerli hediyeler buna örnekti.³¹ Tabi Mehmet Ali'nin hediyeleri Saray tarafından memnuniyetle karşılanıyordu.³²

2. Mehmet Ali Paşa'nın İstanbul Ziyareti

Babıâli ile düzelen ilişkilerini daha da iyi hale getirmek isteyen Mehmet Ali Paşa, Osmanlı Devleti'ne olan bağlılığını bizzat İstanbul'a gelerek de göstermek istedi. Nitekim Takvim-i Vakâyi gazetesi bu ziyaret ile ilgili olarak Mehmet Ali Paşa'nın padişaha olan yürekten bağlılığını göstermek üzere İstanbul'a gelmek istediğini ve Sultan Abdülmecit'in de bu isteği uygun bulduğunu yazdı.³³

Mehmet Ali Paşa'nın İstanbul'a gelmeye niyetlendiği dönemde (manevi) oğlu³⁴ Cidde eski valisi İbrahim Paşa da Mısır dışında bulunuyordu.³⁵ Rahatsızlığı dolayısıyla tedavi için 1846 yılı başlarında İtalya'ya giden ve bir süre burada kalan İbrahim Paşa, Mayıs ayında

²⁶ Karal (1988): C. VI, s. 87.

²⁷ Öztuna (1978): C. VII, s. 31.

²⁸ BOA, İ. MTZ. (05), 10/265.

²⁹ Takvim-i Vakâyi, 1 Şaban 1258 (7 Eylül 1842), No: 245.

³⁰ Öztuna (1978): C. VII, s. 31.

³¹ BOA, İ. DUİT, 192/37.

³² Mehmet Ali Paşa, valiliğinin ilk dönemlerinde parası sayesinde kendisine kuvvetli bir propaganda yapmıştı. Padişah üzerinde etki sahibi devlet adamlarına, ulemaya, şeyhlere, hacılara türlü vesilelerle para yardımlarında bulunmuştu. Karal (1988): C. V, s. 128.

³³ Takvim-i Vakâyi, 27 Şevval 1262 (18 Ekim 1846), No: 304. Lütfi Paşa da, Mehmet Ali Paşa'nın içten bağlılığını göstermek için İstanbul'a geldiğini belirtmiştir. Ahmet Lütfi (1328). *Tarih-i Lütfi*, C. VIII, Dersaadet: Sabah Matbaası, s. 111. Abdurrahman Şeref ise, Mehmet Ali Paşa'nın İstanbul'a gelerek kulluk bağlarını yenilediği değerlendirmesinde bulunmuştur. Abdurrahman Şeref (1318): C. II, s. 325.

³⁴ İbrahim Paşa'nın doğum tarihi olarak 1786 ve 1789 olmak üzere iki farklı tarih gösterilmektedir. Mehmet Ali 1787 tarihinde dul bir kadınla evlendiğinden, İbrahim Paşa'nın, Mehmet Ali'nin hakiki oğlu olup olmadığını katiiyetle söylemek ancak doğum tarihi olarak gösterilen bu iki tarihten hangisinin doğru olduğunu ispat etmekle mümkün olabilir. Eldeki kaynaklar çerçevesinde Şinasi Altundağ'ın yaptığı değerlendirmeye göre İbrahim Paşa, Mehmet Ali'nin manevi oğludur. Şinasi Altundağ (1943). "Kavalalı Mehmed Ali Paşa Hakkında Kısa Bir Etüd", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, Cilt 1, Sayı 2, Ankara: s. 35. Şemseddin Sami, İbrahim Paşa'nın Mehmet Ali Paşa'nın büyük oğlu olduğunu söylemektedir. Doğum tarihi olarak da 1204 (1789) tarihini vermektedir. Bununla birlikte İbrahim Paşa'nın Amcası Tosun Bey'in oğlu olup Mehmet Ali tarafından evlatlık olarak kabul edildiği rivayetini de zikretmektedir. Şemseddin Sami (1306). *Kamus'ül Âlam*, C. I, İstanbul: Mihran Matbaası, s. 558.

³⁵ Lütfi Paşa, Mehmet Ali Paşa'nın İstanbul'a, oğlu İbrahim Paşa'nın ise İngiltere'ye gitmesinin önemli bir politikaya dayanmış olması gerektiğini söylemektedir. Bununla birlikte görünüşte sadece Sultan'a olan bağlılığını göstermek için İstanbul'a gelen Mehmet Ali Paşa'nın asıl maksadının tam olarak anlaşamadığını da ifade etmiştir. Ahmet Lütfi (1328): C. VIII, s. 112.

Fransa'ya geçti. Bir süre Paris'te kalan İbrahim Paşa, burada büyük ilgi ile karşılandı.³⁶ Fransa Kralı Louis-Philippe tarafından da kabul edilen³⁷ İbrahim Paşa için Osmanlı Sefareti de bir yemek verdi.³⁸

Paris'ten sonra Londra'ya geçen ve İngiltere'de de, Fransa'da olduğu gibi büyük ilgi ile karşılanan³⁹ İbrahim Paşa, Kraliçe ile de görüşme fırsatı buldu. Ayrıca Kraliçe tarafından verilen bir yemeğe Osmanlı Devleti'nin Londra maslahatgüzarı ile birlikte katılan İbrahim Paşa, burada yeni atanan vekillerle de görüşme imkânı elde etti. Londra'da bulunduğu süre zarfında her gece kendisi adına yemekler verilen İbrahim Paşa, vaktinin bir kısmını Londra'yı gezip dolaşmaya ayırdı.⁴⁰ Yaptığı bu geziler sırasında İngiltere fabrikalarını da görme imkânı buldu.⁴¹ Ayrıca İrlanda'ya da giden İbrahim Paşa, burada bir iki gün kaldıktan sonra tekrar Londra'ya döndü.⁴²

İbrahim Paşa, 18 Temmuz'da (24 Recep 1262)⁴³ Londra'dan ayrılarak tren yolu ile Portsmouth tersanesine geldi. Burada bir süre kaldıktan sonra İngiltere'den ayrılan İbrahim Paşa, Fransa, İspanya ve Portekiz devletlerinin bazı meşhur limanlarına da uğradı.⁴⁴ 2 Ağustos (9 Şaban) Pazar günü Malta adasına uğrayan İbrahim Paşa, orada iki gün kaldıktan sonra İskenderiye'ye doğru yola çıktı.⁴⁵

İbrahim Paşa ile ilgili olarak Avrupa basınında, Londra'nın ardından Prusya ve Avusturya'nın başkentleri olan Berlin ve Viyana'ya da gitme niyetinde olduğuna dair haberler çıkmıştı. Ancak Mehmet Ali Paşa'nın İstanbul'a seyahati nedeniyle bir süre sonra acele olarak Mısır'a dönmesi istendi.⁴⁶

Mehmet Ali Paşa'nın İstanbul'a gelmek istemesi Babiâli'de memnuniyetle karşılanmıştı. Dönemin vakanüvisi Lütfi Paşa, bu ziyaretin o zaman için gayet önemli bir olay olarak görüldüğünü yazmıştır.⁴⁷ Böyle görülmesi de gayet doğaldı. Yakın bir zaman önce Osmanlı Devleti'ni oldukça zor durumlarda bırakan Mehmet Ali Paşa'nın itaatini göstermek için İstanbul'a gelmesi elbette önemli bir gelişme idi. Lütfi Paşa ayrıca, bu ziyaretin gerçekleşmesinin o zaman Hariciye Nazırı bulunan Mustafa Reşit Paşa'nın başarısı olarak görüldüğünü ve belki bu durumun kendisinin sadaret makamına yükselmesini hızlandırmış olabileceğini de belirtmiştir.⁴⁸

Yine Lütfi Paşa, Mehmet Ali Paşa'nın bir süreden beri kendisini İstanbul'a davet ettirmeye vesile aradığından da bahsetmektedir. Rivayete göre, ikide birde Akdeniz'e seyahate çıkan Mehmet Ali Paşa, Rodos sularına yaklaştığı zaman "Daha ileriye doğru gitmek müeyesser olacak mı?" diye yakınlarına sorar imiş. Lütfi Paşa, bu durumun Mehmet Ali Paşa'nın Osmanlı

³⁶ BOA, İ. HR., 35/1607, 21 Rebiülahir 1262 (18 Nisan 1846) tarihli yazı.

³⁷ Öztuna (1978): C. VII, s. 32.

³⁸ BOA, İ. HR., 35/1607, 21 Rebiülahir 1262 (18 Nisan 1846) tarihli yazı.

³⁹ Ceride-i Havadis, 10 Recep 1262 (4 Temmuz 1846), No: 288.

⁴⁰ Ceride-i Havadis, 1 Şaban 1262 (25 Temmuz 1846), No: 291.

⁴¹ Ceride-i Havadis, 10 Recep 1262 (4 Temmuz 1846), No: 288.

⁴² Ceride-i Havadis, 25 Recep 1262 (19 Temmuz 1846), No: 290.

⁴³ Ceride-i Havadis gazetesi 10 Recep 1862 tarihli sayısında, İngiliz gazetelerinde İbrahim Paşa'nın Recep ayının başlarında (Haziran ayının sonlarına doğru) İngiltere'den ayrılacağına ve Fransa'dan geçerek Marsilya'ya geçeceğine ve oradan da bir vapur ile Mısır'a hareket edeceğine dair haberlerin çıktığını yazmıştır. Ancak görünen o ki İbrahim Paşa, düşünüldenden daha uzun bir süre İngiltere'de kalmıştır. Ceride-i Havadis, 10 Recep 1262 (4 Temmuz 1846), No: 288.

⁴⁴ Ceride-i Havadis, 15 Şaban 1262 (8 Ağustos 1846), No: 293.

⁴⁵ Ceride-i Havadis, 22 Şaban 1262 (15 Ağustos 1846), No: 294. İbrahim Paşa'nın maiyetindekilerden bazıları ise, kendisinden önce İngiltere-Mısır arasında işletilen posta vapuruna binerek İskenderiye ulaştılar. Ceride-i Havadis, 25 Recep 1262 (19 Temmuz 1846), No: 290.

⁴⁶ Ceride-i Havadis, 19 Cemaziyelahir 1262 (14 Haziran 1846), No: 285.

⁴⁷ Lütfi Paşa, Saltanat-ı Seniyyeyi son derece rahatsız eden Mehmet Ali gibi bir "Koca Kurdu" genç padişahın ayağına kadar gelerek bağlılığını bildirmesinin son derece önemli bir gelişme olduğunu belirtmiştir. Ahmet Lütfi (1328): C. VIII, s. 113. Benzer bir değerlendirme için bkz. Ahmet Rasim (1328-1330). *Resimli ve Haritalı Osmanlı Tarihi*, C. IV, İstanbul: Matbaa-i Ebuzziya, s. 1952.

⁴⁸ Ahmet Lütfi (1328): C. VIII, s. 112.

Devleti'ne karşı duyduğu güvenin ve itaatin göstergesi olduğunu söylemekte ve bu noktanın da politikaca Osmanlı Devleti için son derece önemli olduğu değerlendirilmesinde bulunmaktadır.⁴⁹

Yaşlı Paşasının bu niyetini haber alan Sultan Abdülmecit ise, kendisini özel olarak İstanbul'a davet etmek üzere Hamdi Bey'i⁵⁰ görevlendirdi.⁵¹ Hamdi Bey de Tersane-i Amire'den özel bir vapurla İskenderiye'ye doğru hareket etti. Mısır'a vardığı zaman padişahın iradesini kendisine tebliğ etti.⁵²

Bu davet üzerine maiyetiyle beraber vapur-ı hümayun ile İskenderiye'den ayrılan Mehmet Ali Paşa, İstanbul'a doğru yola çıktı. 6 Temmuz 1846'da (12 Recep 1262) Rodos Adası'na vardı. Bu sırada Mehmet Ali Paşa'yı karşılayıp kendisine İstanbul'a kadar refakat etmek üzere görevlendirilen Deavi Nazırı ile Kapı Kethüdası Mazlum Bey vapurla Rodos'a doğru hareket ettiler. Birkaç gün burada kalan Paşa, daha sonra İstanbul'a doğru hareket etti.⁵³

Mehmet Ali Paşa'nın İstanbul'a gelecek olması, kendisine ne şekilde muamelede bulunulacağı konusunu da gündeme getirdi. 13 Temmuz'da toplanan Meclis-i Mahsus'ta bu konu ele alındı. Mehmet Ali Paşa'nın sadaret rütbesine sahip olması dolayısıyla, İstanbul'a gelmesinin akabinde öncelikle şeyhülislam tarafından ve ardından da diğer vükela tarafından kaldığı yerde ziyaret edilmesi uygun görüldü. Serasker Paşa'nın ziyareti ise kendi reyine bırakıldı. Ayrıca Mehmet Ali Paşa'nın geldiği gün kendisini karşılamak üzere Sadaret Müsteşarı'nın görevlendirilmesi de uygun bulundu.⁵⁴

Ceride-i Havadis gazetesi 25 Recep 1262 (19 Temmuz 1846) tarihli sayısında Mehmet Ali Paşa'nın "bu Pazar günü" İstanbul'a vardığını söylemektedir.⁵⁵ 25 Recep ise Pazar gününe denk gelmektedir. Mehmet Ali Paşa'nın İstanbul'da yaklaşık 1 ay kaldığını ve Şaban ayının 24'ünde (17 Ağustos) İstanbul'dan ayrıldığını dikkate alırsak Mehmet Ali Paşa'nın bu tarihte İstanbul'a geldiğini söyleyebiliriz.

Vapur-ı hümayun Haliç'e yanaştıktan sonra Mehmet Ali Paşa, Çırağan Sarayı civarında Ticaret Nazırı Rıza Paşa tarafından inşa ettirilmiş olan ve kendisine tahsis edilen sahilhaneye geçti. Mehmet Ali Paşa, İstanbul'da kaldığı süre içerisinde Feriye Sarayı⁵⁶ olarak adlandırılan bu yerde kaldı.⁵⁷

Mehmet Ali Paşa Feriye Sarayı'na yerleştikten sonra Padişah Abdülmecit'in huzuruna kabul edildi.⁵⁸ Ahmet Lütfi'nin verdiği bilgiye göre, Mehmet Ali Paşa İstanbul'a geldiği günden Mısır'a döndüğü güne kadar padişahın huzuruna kabul edilip kendisiyle görüştü ve Abdülmecit de O'na lütuflarda bulundu.⁵⁹ Hatta bir rivayete göre Sadaret makamına bile talip

⁴⁹ Ahmet Lütfi (1328): C. VIII, s. 113.

⁵⁰ Ceride-i Havadis gazetesinin 3 Recep 1262 tarihli sayısında görevlendirilen kişinin ismi Hamid Bey olarak geçse de burada yazım hatası olduğu anlaşılmaktadır. Bkz. Ceride-i Havadis, 3 Recep 1262 (27 Haziran 1846), No: 287.

⁵¹ BOA, İ. MTZ. (05), 12/314, 3 Cemaziyelahir 1262 (29 Mayıs 1846) tarihli yazı; Takvim-i Vakâyi, 27 Şevval 1262 (18 Ekim 1846), No: 304. Ahmet Lütfi (1328): C. VIII, s. 111.

⁵² Takvim-i Vakâyi, 27 Şevval 1262 (18 Ekim 1846), No: 304; Ahmet Lütfi (1328): C. VIII, s. 111.

⁵³ Ceride-i Havadis, 25 Recep 1262 (19 Temmuz 1846), No: 290.

⁵⁴ BOA, İ. MTZ. (05), 12/315, 20 Recep 1262 (14 Temmuz 1846) ve 24 Recep 1262 (18 Temmuz 1846) tarihli yazı.

⁵⁵ Ceride-i Havadis, 25 Recep 1262 (19 Temmuz 1846), No: 290.

⁵⁶ Feriye Sarayı, Beşiktaş ile Ortaköy arasında üç bölümden meydana gelen saraylara verilen isimdir. Bu saraylarda kışlık ikametgâhları bulunmayan hanedan mensupları otururdu. Arka taraftaki dairede bir ara Şehzade Abdülhalim Efendi oturmuş, tahtından indirilen Sultan Abdülaziz, Topkapı Sarayı'nda birkaç gün kaldıktan sonra V. Murat'ın emriyle Feriye Sarayı'na nakledilmiştir. Türk Ansiklopedisi (1968). *Feriye Sarayı Maddesi*, C. XVI, Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, s. 255.

⁵⁷ Takvim-i Vakâyi, 27 Şevval 1262 (18 Ekim 1846), No: 304; Ahmet Lütfi (1328): C. VIII, s. 111.

⁵⁸ Takvim-i Vakâyi, 27 Şevval 1262 (18 Ekim 1846), No: 304. Nicolae Jorga, Abdülmecit'in Mehmet Ali Paşa'yı ayakta karşıladığını yazmaktadır. Nicolae, Sultan'ın bu hareketinin sadece Mehmet Ali Paşa'nın yaşına istinaden yapılmış bir saygı gösterisi olmadığı, aynı zamanda bu hareketin ziyaretçinin siyasi önemini gösterdiği değerlendirilmesinde bulunmuştur. Nicolae Jorga (2005). *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi, (1774-1912)*, C. V, Çeviri Nilüfer Epceli, İstanbul: Yeditepe Yayınları, s. 336.

⁵⁹ Ahmet Lütfi (1328): C. VIII, s. 112.

oldu, ancak bu tevcihin kendisinin Mısır'a dönmesinden sonra yapılacağı vaat edilerek bu mesele geçiştirildi.⁶⁰

Mehmet Ali Paşa'nın Sultan Abdülmecit ile yaptığı görüşmelere dair ilginç bir anekdot da aktarılmaktadır. Buna göre, gençlere hep "evlat!" diye hitap etmek itiyadında bulunan Yaşlı⁶¹ Mehmet Ali Paşa, bir gün huzurdayken genç padişaha da dalgınlıkla öyle hitap etti. Ancak hatasını hemen anlayan Mehmet Ali Paşa, derhal Sultan Abdülmecit'in ayaklarına kapandı ve affını istirham etti. Buna karşılık, zeki ve zarif bir insan olan Sultan Mecit, "Siz Devlet-i Aliyye'nin pederi makamında sayılırsınız!" cevabıyla eski asisinin gönlünü aldı.⁶²

Mehmet Ali Paşa'nın, bir zamanlar hasmı durumunda olan Koca Hüsrev Paşa ile de görüştüğü ve "Paşa Baba" hitabıyla tatlı tatlı aralarında şakalaştıkları da rivayet edilmektedir.⁶³ Ayrıca başta Sadrazam Mehmet Emin Rauf Paşa⁶⁴ olmak üzere devlet erkânı ve vükela Mehmet Ali Paşa ile görüşmek üzere Feriye Sarayı'na gelip kendisini ziyaret ettiler. Bunun dışında Valide Sultan, Esmâ Sultan, Sadrazam ve Serasker ile diğer bazı vekiller, Mehmet Ali Paşa için ziyafetler de verdiler.⁶⁵

Mehmet Ali Paşa, İstanbul'u ziyareti sırasında Saray'a olan bağlılığını yaptıracağı bir kasır ile de göstermek istedi.⁶⁶ Beykoz'da satın aldığı sahil kenarında Sultan Abdülmecit'e hediye etmek üzere bir kasır yaptırmaya karar verdi.⁶⁷ Aslında kasrın yapımı, tarihi bir olaya da dayanıyordu. Ruslar, 8 Temmuz 1833'te yapılan Hünkâr İskeleyi Antlaşması'nın ardından, Selviburnu'nda Rusça ve Türkçe yazılı bir taş anıt dikerek olayı kaba biçimde belgelemişlerdi. Mehmet Ali Paşa da İstanbul'u ziyareti sırasında, isyanından dolayı padişaha kendisini affettirmek ve Rusların diktikleri kaba görümlü anıtın etkisini azaltmak için, Hünkâr İskeleyi tepesinde 200 dönümlü bir arazi içinde Beykoz Kasrı'nın temelini attı.⁶⁸ Ancak ömrü kasrın bitimini görmeye yetmedi. Kasrın yapımı on bir yıl sürdü ve Mehmet Ali'nin oğlu Said Paşa tarafından o sırada halen tahtta bulunan Abdülmecit'e hediye edildi.⁶⁹

Mehmet Ali Paşa, İstanbul'dan ayrılmadan bir süre önce 12 Ağustos (19 Şaban) Çarşamba günü Sultan Abdülmecit ile birlikte Galata Sarayı⁷⁰ adıyla bilinen binada bulunan Mekteb-i Tıbbiye-i Adliye-i Şâhâne'yi⁷¹ de ziyaret etti ve burada verilen tıp eğitimi hakkında bilgi aldı. Sadrazam ve diğer vekillerin de hazır bulunduğu bu ziyaret sırasında öğrenciler imtihan edildi ve başarılı olanlara Abdülmecit tarafından ihsanda bulunuldu.⁷²

Takvim-i Vakâyi gazetesi 27 Şevval 1262 (18 Ekim 1846) tarihli sayısında, Mehmet Ali Paşa'nın Ramazan ayına girilmeden üç beş gün önce (18-20 Ağustos) İstanbul'dan ayrıldığını yazmıştır.⁷³ Ceride-i Havadis gazetesi ise 1 Ramazan (23 Ağustos) tarihli sayısında, Mehmet Ali

⁶⁰ İsmail Hami Danişmend (1972). *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, C. IV, İstanbul: Türkiye Yayınları, s. 136.

⁶¹ Mehmet Ali Paşa İstanbul'u ziyareti sırasında 77 yaşında idi.

⁶² Ahmet Lütfi (1328): C. VIII, s. 113; Danişmend (1972): C. IV, s. 136.

⁶³ Ahmet Lütfi (1328): C. VIII, s. 113.

⁶⁴ BOA, İ. MTZ. (05), 12/316, 26 Recep 1262 (20 Temmuz 1846) tarihli yazı. Rauf Paşa, 30 Ağustos 1842-28 Eylül 1846 tarihleri arasında bu makamda kalmıştır. Danişmend (1972): C. V, s. 76.

⁶⁵ Takvim-i Vakâyi, 27 Şevval 1262 (18 Ekim 1846), No: 304. Ahmet Lütfi (1328): C. VIII, s. 111-112.

⁶⁶ Samiha Ayverdi (1968). *Boğaziçi'nde Tarih*, İstanbul: İstanbul Enstitüsü Yayınları, s. 305.

⁶⁷ BOA, İ. MTZ. (05), 12/337, Cemaziyelahir 1263 (19 Mayıs 1847) tarihli yazı.

⁶⁸ Ayla Ödekan (1992). "Beykoz Kasrı", *İslam Ansiklopedisi*, C. VI, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, s. 67.

⁶⁹ İslam Ansiklopedisi'nin "Beykoz Kasrı" maddesinde, kasrın 1855'te Abdülmecit'in yerine geçen Abdülaziz'e armağan edildiğinden bahsedilmektedir. Ödekan, (1992): s. 67. Ancak bu hususta bilgi hatası yapıldığı anlaşılmaktadır. Zira Abdülaziz tahta 1861 yılında geçmiştir. Üstelik Beykoz Kasrı, Abdülmecit'e hediye edilmesinden dolayı Mecidiye Kasrı olarak da bilinir. Boğaziçi'nde yeni üslupta yaptırılan ilk kârgir kasırdır. <http://www.millisaraylar.gov.tr>

⁷⁰ Beyoğlu'ndaki Enderun Ağaları Mektebi.

⁷¹ 1827 yılında açılan Mekteb-i Tıbbiye'nin ihtiyacı karşılayamaması ve köklü bir reforma duyulan ihtiyaç nedeniyle, 1838 yılında Galata Sarayı adıyla bilinen binada tıp eğitimi verilmek üzere Mekteb-i Tıbbiye-i Adliye-i Şahane açılmıştır. "Adliye" kelimesi II. Mahmut'un mahlasına izafeten verilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Yeşim Işıl Ülman (2006). "Mekteb-i Tıbbiye-i Adliye-i Şâhâne'de (Galatasaray Tıbbiyesi'nde) Eğitim", *Türk Tıp Eğitiminin Önemli Adımları*, Editörler: H. Hatemi, A. Altıntaş, İstanbul: 71-76.

⁷² Ceride-i Havadis, 22 Şaban 1262 (15 Ağustos 1846), No: 294.

⁷³ Takvim-i Vakâyi, 27 Şevval 1262 (18 Ekim 1846), No: 304. Lütfi Paşa da, Takvim-i Vakâyi'den naklen bu bilgiyi tekrarlamaktadır. Ahmet Lütfi (1328): C. VIII, s. 112.

Paşa'nın 24 Şaban (17 Ağustos) Pazartesi günü İstanbul'dan ayrıldığını yazmıştır.⁷⁴ Bu durumda Mehmet Ali Paşa, İstanbul'da yaklaşık bir ay kalmış oldu.

Mehmet Ali Paşa, Eser-i Cedit isimli Osmanlı Devleti vapuruyla, maiyetindekilerden bazıları ise Nil adlı vapur ile İstanbul'dan ayrıldılar.⁷⁵ Mehmet Ali Paşa'ya İstanbul'a gelişinde refakat eden Hamdi Bey, yine kendisine İskenderiye'ye kadar eşlik etti.⁷⁶

Bu ziyaret, Mehmet Ali Paşa'nın İstanbul'a ilk gelişi oldu. İbrahim Paşa, evvelce İstanbul'da bir yıl kadar kaldığı halde, O hiç gelmemiştir. İstanbul'dan sonra, tam 47 yıl önce ayrıldığı Kavala⁷⁷ şehrini de ziyaret etti.⁷⁸ 20 Ağustos'ta (27 Şaban) Kavala'dan ayrılan Mehmet Ali Paşa, 22 Ağustos'ta (29 Şaban) Rodos'a uğradıktan sonra⁷⁹, 24 Ağustos (2 Ramazan) Pazartesi günü İskenderiye'ye vardı. Burada bir süre kalan Mehmet Ali Paşa, daha sonra Kahire'ye geçti.⁸⁰ Paşa'nın ziyaretinden bir süre sonra Sultan Abdülmecit, Kavala şehrinin karşısındaki Taşoz adasını da Mısır'a bırakarak Mehmet Ali'ye karşı bir lütuf eseri göstermiş oldu.⁸¹

3. Mehmet Ali Paşa'nın Son Zamanları

Mehmet Ali Paşa Mısır'a döndükten bir süre sonra, Nil nehrinde inşa ettirdiği iki adet su bendinin temelini atılması vesilesiyle, bu bentlerin üzerine konulmak üzere Sultan Abdülmecit'in isminin yer aldığı iki kıta tarihin hazırlanıp gönderilmesini talep etti. Bu istek Abdülmecit tarafından memnuniyetle karşılandı.⁸²

Mısır'a döndükten sonra Mehmet Ali Paşa'nın sağlık sorunları arttı. Aynı şekilde İbrahim Paşa da sağlık sorunları yaşıyordu. İbrahim Paşa, 1847 sonbaharında hava değişikliği için Mısır'dan bir süre ayrılmak istedi. Bunun için de daha önce İstanbul'a gitmiş olan Nil vapurunun geri gönderilmesini talep etti. Bu talep uygun bulunmakla beraber, söz konusu vapur Trablusgarb'a asker götürdüğü ve o gelinceye kadar da beklenilmesi uygun görülmediği için yerine Vasıta-i Ticaret vapuru İskenderiye'ye gönderildi. Ayrıca bu vesile ile Abdülmecit'in geçmiş olsun dileğiyle Mehmet Ali Paşa hakkındaki lütfu da Mısır'a iletilti.⁸³ Yine bu sıralarda Mehmet Ali Paşa, İstanbul'da bulunan erkek torunlarından Mustafa Bey ile maiyetindeki Sabit Bey ve Mustafa Efendi'nin Mısır'a gönderilmesini talep etti. Bu talep de uygun görüldü.⁸⁴

1848 yılına gelindiğinde yaşı oldukça ilerlemiş olan Mehmet Ali Paşa'nın rahatsızlığı iyice arttı. Hava değişikliği için Mısır'dan ayrılmak isteyen Mehmet Ali Paşa, bu amaçla İskenderiye'ye geçti.⁸⁵ Bu arada Mehmet Ali Paşa'nın sağlık durumunda bir miktar düzelme de görüldü. Mehmet Ali Paşa'nın giderek iyileştigiğine dair gelen haber üzerine Sultan Mecit'in duyduğu memnuniyet de kendisine tebliğ edildi.⁸⁶ İyileşme belirtileri üzerine Mısır'dan ayrılmaktan vazgeçtiği bir sırada tekrar rahatsızlığı artan Mehmet Ali Paşa, önce Rodos'a

⁷⁴ Ceride-i Havadis, 1 Ramazan 1862 (23 Ağustos) 1846), No: 295.

⁷⁵ Ceride-i Havadis, 1 Ramazan 1862 (23 Ağustos) 1846), No: 295.

⁷⁶ BOA, İ. MTZ. (05), 12/323, 23 Şaban 1262 (16 Ağustos 1846) tarihli yazı; Takvim-i Vakâyi, 27 Şevval 1262 (18 Ekim 1846), No: 304; Ceride-i Havadis, 1 Ramazan 1862 (23 Ağustos) 1846), No: 295. Mehmet Ali Paşa İskenderiye'den İstanbul'a gelirken kendisine eşlik eden Hamdi Bey'e eğitim ve okul açılması ile ilgili bazı sorular yönelmiştir. Mısır'a dönüşünde yine kendisine eşlik edecek olan Hamdi Bey'e Mehmet Ali Paşa tarafından benzeri sorular sorması ihtimaline karşı Hamdi Bey'in hazırlıklı olması için bir kıta tezkire kaleme alınmıştır. BOA, İ. MTZ. (05), 12/323.

⁷⁷ Mehmet Ali Paşa Kavala doğumluydu. Osmanlı Devleti, Napolyon Bonapart'ın Mısır'a saldırması karşısında Fransızları buradan çıkarmak için bir ordu göndermişti. Bu orduya Kavala'dan da ücretli askerler katılmıştı. Mehmet Ali de bunlar arasındaydı. Altundağ (1988): s. 21, 24.

⁷⁸ Ceride-i Havadis, 22 Şaban 1262 (15 Ağustos 1846), No: 294; Ceride-i Havadis, 1 Ramazan 1862 (23 Ağustos) 1846), No: 295; Öztuna (1978): C. VII, s. 31.

⁷⁹ Yılmaz Öztuna, İstanbul'dan ayrılan Mehmet Ali Paşa'nın Kavala'dan sonra Napoli ve Malta'ya da uğradığını, daha sonra ise Mısır'a döndüğünü söylemektedir. Öztuna (1978): C. VII, s. 31.

⁸⁰ Ceride-i Havadis, 21 Ramazan 1262 (12 Eylül 1846), No: 298.

⁸¹ Öztuna (1978): C. VII, s. 31.

⁸² BOA, İ. MTZ. (05), 12/337, 25 Rebiülahir 1263 (12 Nisan 1847) tarihli yazı.

⁸³ BOA, İ. MTZ. (05), 12/346, 8 Zilkade 1263 (18 Ekim 1847) tarihli yazı.

⁸⁴ BOA, İ. MTZ. (05), 12/352, 4 Muharrem 1264 (12 Aralık 1847) tarihli yazı.

⁸⁵ BOA, İ. MTZ. (05), 12/355; 12/356.

⁸⁶ BOA, İ. MTZ. (05), 12/353, 3 Rebiülevvel 1264 (8 Şubat 1848) tarihli yazı.

gitmek istedi. Ancak bu düşüncesinden vazgeçen Paşa, İskenderiye'de bulunan Fransız posta vapurlarından birisine binerek Malta'ya gitti.⁸⁷

Malta'dan sonra Girit ya da Napoli'ye geçmeyi isteyen Mehmet Ali Paşa, bir süre daha Mısır'a dönemedi. O'nun yokluğunda Mısır eyaletinin genel idaresiyle Abbas Paşa ilgilendi. Ayrıca Kahire'de Ahmet Paşa ve İskenderiye'de Said Paşa vekil olarak bulunuyorlardı.⁸⁸ Bir süre Malta'da kalan Mehmet Ali Paşa, karantina süresinin dolmasının ardından Napoli'ye geçti. Napoli'de bulunduğu süre içerisinde sağlığında görülen olumlu gelişmenin neticesinde 1848 Nisanı'nda buradan ayrılarak İskenderiye'ye doğru yola çıktı.⁸⁹ Mısır'a dönmesinin akabinde Mayıs ayında Mehmet Ali Paşa'ya Babiâli tarafından bir imtiyaz nişanı da verildi.⁹⁰

4. İbrahim Paşa'nın Mısır Valiliğine Atanması ve Mehmet Ali Paşa'nın Vefatı

Mehmet Ali Paşa, ömrünün son zamanlarında bunama alametleri göstermeye başlamıştı.⁹¹ Babiâli de, ilerleyen yaşı ve yaşadığı sağlık sorunları nedeniyle Mehmet Ali Paşa'nın sık sık hatırlarını soruyordu. Bu vesile ile 1848 yılının Temmuz ayında İbrahim Paşa tarafından gönderilen yazıda, Mehmet Ali Paşa'nın doktorlar ve maharetli hizmetçilerin bakımında bulunduğu, bazen haremde ve bazen de selamlıkta zaman geçirip dinlendiği ve istediği zaman araba ile bahçelerde gezdirildiği bildirildi.⁹²

İbrahim Paşa, Mehmet Ali Paşa'nın Mısır'ın idaresini yürütemeyecek duruma düşmesi nedeniyle kendisinin Mısır valisi olması isteğinde de bulunmaya başladı. 1848 Temmuzunda İstanbul'dan Mısır'a giden Mazlum Bey'e de bu isteğini belirtti. Konu ile ilgili olarak Mazlum Bey'in İskenderiye'den gönderdiği 19 Temmuz 1848 tarihli yazı, Meclis-i Has'ta müzakere edildi. Mazlum Bey gönderdiği yazıda, İbrahim Paşa'nın babası Mehmet Ali Paşa'nın vefatından önce valiliği alma sevdasına kapıldığından bahsediyordu.⁹³ Mısır'a verilen imtiyaz fermanının hükümlerine göre Mehmet Ali Paşa'nın vefatının ardından zaten İbrahim Paşa vali olarak atanacaktı. Henüz Mehmet Ali Paşa hayatta iken oğlunun vali olarak atanması Babiâli tarafından uygun görülmedi. Bu nedenle Mazlum Bey, bu konuda İbrahim Paşa'yı tatmin ve temin etmek için görevlendirildi. Kendisinden, imtiyaz maddesine göre yeni valinin Mehmet Ali Paşa'nın ölümünden sonra atanabileceğini, bundan önce böyle bir isteğin yerine getirilmesinin usule aykırı olduğunu, bunun Mısır'da bir takım müşkülata sebep olacağını ve bu nedenle bu sevdadan vazgeçip öyle hareket etmesi gerektiğini İbrahim Paşa'ya uygun bir şekilde bildirmesi istendi.⁹⁴

İbrahim Paşa Mazlum Bey'le yaptığı görüşmede, Mısır'ın ödemekle yükümlü olduğu vergi ile ilgili olarak da bir takım isteklerde bulunmuştu. İbrahim Paşa, Cidde'nin masrafları için oraya gönderilen akçeden dolayı alacaklarının biriktiğinden bahisle, bunun vergi borcundan düşülmesini talep etmişti. Geriye kalan vergi borcunun ise gönderileceğini söylemişti.⁹⁵ Mazlum Bey'e verilen talimatta, verginin tamamen ödenmesine gayret edilmesi için İbrahim Paşa'ya gerekli tebliğin yapılması da isteniyordu.⁹⁶

⁸⁷ BOA, İ. MTZ. (05), 12/355.

⁸⁸ BOA, İ. MTZ. (05), 12/355.

⁸⁹ BOA, İ. MTZ. (05), 12/360, 22 Rebiülahir 1264 (28 Mart 1848) tarihli yazı. Mehmet Ali Paşa'nın zayıf düşmesi, ihtilal çıkabileceği söylentilerini de ortaya çıkardı. Bu nedenle İbrahim Paşa'nın Mısır'ın muhafazası için ordu ve donanmaya takviye yaparak ihtiyaçlarını gidermeye çalıştığı yönünde Babiâli'ye haberler de geldi. BOA, HR. MKT, 20/73.

⁹⁰ Mehmet Ali Paşa'nın dışında, Serasker Mehmet Said Paşa, Tophane-i Amire Müşiri Ahmet Fethi Paşa ve Kaptan-ı Derya Mehmet Ali Paşa'ya da imtiyaz nişanı verildi. BOA, A. DVN, 36/66.

⁹¹ Kâmil Paşa (1325-1327). *Tarih-i Siyasi-i Devlet-i Âliye-i Osmaniye*, C. III, İstanbul: Matbaa-i Ahmet İhsan, s. 226.

⁹² BOA, İ. MTZ. (05), 12/369, 5 Şaban 1264 (7 Temmuz 1848) tarihli yazı.

⁹³ BOA, İ. MTZ. (05), 12/371, 17 Şaban 1264 (19 Temmuz 1848) tarihli yazı.

⁹⁴ BOA, İ. MTZ. (05), 12/371, 29 Şaban 1264 (31 Temmuz 1848) tarihli yazı.

⁹⁵ BOA, İ. MTZ. (05), 12/371, 17 Şaban 1264 (19 Temmuz 1848) tarihli yazı.

⁹⁶ BOA, İ. MTZ. (05), 12/371, 29 Şaban 1264 (31 Temmuz 1848) tarihli yazı.

Görüldüğü gibi başlangıçta Babiâli, İbrahim Paşa'nın valilik talebine olumlu bakmadı. Ancak İbrahim Paşa için peşini bırakmadı. İstanbul'a gelerek⁹⁷ Mısır Eyaleti'nin uhdesine verilmesini bir kez daha talep etti ve Babiâli'ye bağlılığı konusunda taahhütte bulundu. Mehmet Ali Paşa'nın akli dengesini tamamen kaybetmesi, yerine ise İbrahim Paşa'nın vekâleten bakması ve de imtiyaz fermanının hükümleri gereği Mehmet Ali Paşa'dan sonra zaten kendisinin vali olarak atanacak olması⁹⁸ nedeniyle Babiâli, İbrahim Paşa'nın valiliğini tasdik etme konusundaki çekincelerini bir tarafa bıraktı. 1848 yazının sonunda, Mehmet Ali Paşa'ya verilen imtiyazlar aynı şekilde devam etmek üzere İbrahim Paşa'nın valiliği resmen onaylandı.⁹⁹

Ancak İbrahim Paşa'nın da valiliği uzun sürmedi. Üç ay sonra vefat eden¹⁰⁰ İbrahim Paşa'nın yerine Mehmet Ali Paşa'nın torunu, kardeşi Tosun Paşa'nın oğlu Abbas Paşa vali olarak atandı (1848-1854).¹⁰¹ Bütün bu değişikliklerin farkında bile olmayan Mehmet Ali Paşa ölünceye kadar kendisini iş başında zannetti. Her gün akşama kadar memurlarına emirler vermekle zaman geçirdi. Gerek İbrahim Paşa ve gerekse Abbas Paşa zamanında Mehmet Ali Paşa'nın bu vehmine hürmet edildi ve kendisine de ona göre davranıldı.¹⁰²

Mehmet Ali Paşa, ömrünün sonlarında artan sağlık sorunları ile uğraşıyordu. 1849 yılının yaz başında hava değişikliği için İskenderiye'ye gitti. Ancak bir süre sonra 2 Ağustos 1849 (13 Ramazan 1265) Perşembe günü 80 yaşında iken vefat etti. Naşı İskenderiye'den Kahire'ye getirildi. Cenaze namazı kılındıktan sonra yeni yapılan ve kendi adını taşıyacak olan Cami-i Şerif'teki hususi türbeye defnedildi.¹⁰³ Mehmet Ali Paşa'nın vefatının ardından sahip olduğu Sadaret payesine mahsus nişanı ve fes alametleri Darphane-i Amire'ye teslim edilmek üzere Maliye Hazinesi'ne gönderildi.¹⁰⁴

Bu şekilde Mehmet Ali Paşa dönemi kapanmış oldu. Mehmet Ali Paşa, büyük emelleri olan hırslı bir insandı. Mısır sorununun en çetrefilli zamanında Avrupa'nın dört büyük devleti karşısında kaldığı vakit, "Vallah billâh tallah malik olduğum araziden bir karış yer terk etmem. Eğer bana ilan-ı harp ederlerse, padişahın memleketlerini altüst ederek imparatorluğunun harabeleri altında kendimi gömdürürüm." demişti.¹⁰⁵ Ancak büyük devletlerin müdahalesi Mısır'ı yine bir Osmanlı ülkesi haline getirmişti. Mehmet Ali Paşa, Suriye, Hicaz ve Girit'i terk etmek zorunda kalmış, ancak Mısır'ı veraseten elde etmeyi başarmıştı. Ordusu 18.000 kişiye inen Mehmet Ali Paşa'nın cihangirlik emelleri de sona ermişti. Bundan sonraki süreçte Mehmet Ali Paşa, Osmanlı ile ilişkilerini iyi tutarak Mısır'da iktidarını sürdürmekle iktifa etti. Paşa'nın son yılları sükûn içinde geçti. Çalışmalarını memleketin imarına hasretti. Kendisi Mısır Devleti'nin müessisi olduğu gibi, Mısır'ın yeni tarihi de O'nun ile başladı.¹⁰⁶

⁹⁷ İmtiyaz fermanının hükümlerine göre, Mısır'ın yeni valisinin, ismine hitaplı yeni bir fermanı almak için İstanbul'a gelmesi zorunlu idi. Fakat bu fermanla 1841 fermanının ana hükümlerinin sınırlandırılması söz konusu değildi. Karal (1988): C. VI, s. 86.

⁹⁸ İmtiyaz fermanının hükümlerine göre, Mısır valisinin ölümü halinde kendisine ailenin büyük erkek üyesi halef olacaktı. İbrahim Paşa ise yaşça en büyük olanıydı.

⁹⁹ BOA, HR. MKT, 21/93. Viyana Sefaretine gönderilen yazı.

¹⁰⁰ İbrahim Paşa, babasından önce 13 Zilhicce 1264 (10 Kasım 1848) Cuma günü vefat etmiştir. Danişmend (1972): C. IV, s. 138. Ahmet Lütfi ve ondan naklen Ahmet Rasim, İbrahim Paşa'nın valilik süresini 71 gün olarak göstermişlerdir. Ahmet Lütfi (1328): C. VIII, s. 173; Ahmet Rasim (1328-1330): C. IV, s. 1957.

¹⁰¹ Abbas Paşa da, nişan ve vezaret menşurunu bizzat almak üzere İstanbul'a geldi. Ahmet Rasim (1328-1330): C. IV, s. 1957. Abbas Paşa'ya İstanbul'a gelişinde refakat etmek üzere Deavi Nazırı Mazlum Bey görevlendirildi. İki birlikte Mecidiye vapuru ile İstanbul'a geldiler. Abbas Paşa da, Mehmet Ali Paşa gibi Feriye Sarayı'nda kaldı. Ahmet Lütfi (1328): C. VIII, s. 174.

¹⁰² Kâmil Paşa (1325-1327): C. III, s. 227; Danişmend (1972): C. IV, s. 138.

¹⁰³ BOA, A. AMD., 24/26; İ. MTZ. (05), 13/409, Mısır Valisi Abbas Paşa tarafından gönderilen 16 Ramazan 1265 (5 Ağustos 1849) tarihli yazı.

¹⁰⁴ BOA, A. MKT., 234/80; İ. MTZ. (05), 13/409; 13/410, Mısır Valisi Abbas Paşa tarafından gönderilen 16 Ramazan 1265 (5 Ağustos 1849) tarihli yazı ile 29 Ramazan 1265 (18 Ağustos 1849) tarihli yazı.

¹⁰⁵ Karal (1988): C. V, s. 199.

¹⁰⁶ Şinasi Altundağ, "Mehmed Ali Paşa", *İslam Ansiklopedisi*, C. VII, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, s. 573, 574, 578.

Sonuç

Sultan Abdülmecit'in 24 Mayıs 1841'de çıkardığı ferman o zamana kadar Osmanlı Devleti'nin bir eyaleti olarak idare edilen Mısır'ın statüsünü değiştirdi ve yarı müstakil bir eyalet haline getirdi. Mısır'ın bu ferman ile kazandığı haklar büyük devletler tarafından garanti altına alındı. Ferman ile Mısır'ın yönetimi veraset yoluyla Mehmet Ali Paşa'nın ailesine geçti. Bu şekilde Mısır'da yeni bir dönem başlamış oldu.

1841 Fermanı Mehmet Ali Paşa ile Babiâli'nin ilişkilerinin normale dönmesini sağladı. Yeni bir maceraya atılarak birşeyler elde etmesinin pek de mümkün olmadığını gören Mehmet Ali Paşa, söz konusu ferman ile elde etmiş olduğu kazanımları yeterli buldu. Bundan sonra izlediği politika, Babiâli ile ilişkilerini iyi tutmak üzerine dayandı. Çeşitli vesilelerle Sultan Abdülmecit'e sadakatini sunan Mehmet Ali Paşa, saraya gönderdiği hediyeler ile de bağlılığını sağlamlaştırdı. Babiâli ise, Mehmet Ali Paşa'nın bu bağlılığını artırmak ve yeni bir sorun çıkmasına engel olmak için çalıştı. 1842 yılında Mehmet Ali Paşa'ya sadaret rütbesi verildiği gibi, bundan sonra da Mısır valilerine bu rütbenin verilmesi adet haline geldi. Mehmet Ali Paşa'nın Osmanlı Devleti'ne olan bağlılığını bizzat İstanbul'a gelerek göstermek istemesi de Babiâli tarafından memnuniyetle karşılandı. Genç Sultan, Yaşlı Paşasına birçok iltifat ve ihsanlarda bulundu. Mehmet Ali Paşa ise sadakatinin bir nişanesi olarak Beykoz'da bir kasrı yaptırmaya başladı. Ancak bu kasrı Sultan Abdülmecit'e hediye etmek Said Paşa'ya nasip oldu.

Oldukça yaşlanan Mehmet Ali Paşa'nın son zamanlarında akli dengesinin bozulması, kendisi henüz hayatta iken, yerine oğlu İbrahim Paşa'nın vali olarak atanmasına neden oldu. Ancak İbrahim Paşa'nın üç ay sonra vefat etmesi nedeniyle, bu sefer de Mehmet Ali Paşa'nın torunu Abbas Paşa Mısır'da vali olarak göreve başladı. Mehmet Ali Paşa ise, bu değişikliklerin farkında olmadan ölünceye kadar kendisini iş başında zannetti.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

Başbakanlık Osmanlı Arşivi

- Âmedî Kalemi Belgeleri (A. AMD): Dosya no: 24, Gömlek no: 26.
- Divan (Beylikçi) Kalemi Belgeleri (A. DVN): Dosya no: 36, Gömlek no: 66.
- Hatt-ı Hümayun (HAT): Dosya no: 1239, Gömlek no: 48187; Dosya no: 1633, Gömlek no: 44.
- İrade Dosya Usulü (İ. DUİT): Dosya no: 192, Gömlek no: 37.
- İrade Eyalet-i Mümtaze Mısır (İ. MTZ. 05): Dosya no: 9, Gömlek no: 221; Dosya no: 10, Gömlek no: 249; Dosya no: 10, Gömlek no: 265; Dosya no: 12, Gömlek no: 314; Dosya no: 12, Gömlek no: 315; Dosya no: 12, Gömlek no: 316; Dosya no: 12, Gömlek no: 317; Dosya no: 12, Gömlek no: 323; Dosya no: 12, Gömlek no: 337; Dosya no: 12, Gömlek no: 346; Dosya no: 12, Gömlek no: 352; Dosya no: 12, Gömlek no: 353; Dosya no: 12, Gömlek no: 355; Dosya no: 12, Gömlek no: 356; Dosya no: 12, Gömlek no: 360; Dosya no: 12, Gömlek no: 369; Dosya no: 12, Gömlek no: 371; Dosya no: 13, Gömlek no: 409; Dosya no: 13, Gömlek no: 410.
- İrade Hariciye (İ. HR): Dosya no: 35, Gömlek no: 1607.
- Mektubî Kalemi Belgeleri (HR. MKT): Dosya no: 20, Gömlek no: 73; Dosya no: 21, Gömlek no: 93.
- Sadâret Mektubî Kalemi Belgeleri (A. MKT): Dosya no: 234, Gömlek no: 80.

Gazeteler

- Ceride-i Havadis: 19 Cemaziyelahir 1262, No: 285; 3 Recep 1262, No: 287; 10 Recep 1262, No: 288; 25 Recep 1262, No: 290; 1 Şaban 1262, No: 291; 15 Şaban 1262, No: 293; 22 Şaban 1262, No: 294; 1 Ramazan 1862, No: 295; 21 Ramazan 1262, No: 298.

- Takvim-i Vakâyi: 1 Şaban 1258, No: 245; 27 Şevval 1262, No: 304.

Kaynak, Araştırma ve İnceleme Eserleri

ABDURRAHMAN ŞEREF (1339). *Tarih Musahabeleri*, İstanbul: Matbaa-i Amire.

_____ (1318). *Tarih-i Devlet-i Osmaniye*, C. II, İstanbul: Karabet Matbaası.

AHMET LÜTFİ (1328). *Tarih-i Lütfi*, C. VIII, Dersaadet: Sabah Matbaası.

AHMET RASİM (1328-1330). *Resimli ve Haritalı Osmanlı Tarihi*, C. IV, İstanbul: Matbaa-i Ebuzziya.

AKÇURA Yusuf (1940). *Osmanlı Devleti'nin Dağılma Devri (XVIII. ve XIX. Asırlarda)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

ALTUNDAĞ, Şinasi (1943). "Kavalalı Mehmed Ali Paşa Hakkında Kısa Bir Etüd", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, Cilt 1, Sayı 2, Ankara: s. 33-45.

_____, "Mehmed Ali Paşa", *İslam Ansiklopedisi*, C. VII, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, s. 566-579.

_____ (1988). *Kavalalı Mehmet Ali Paşa İsyanı, Mısır Meselesi 1831-1841*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

ARMAOĞLU, Fahir (2003). *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

AYVERDİ, Samiha (1968). *Boğaziçi'nde Tarih*, İstanbul: İstanbul Enstitüsü Yayınları.

- DANIŞMEND, İsmail Hami (1972). *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, C. IV-V, İstanbul: Türkiye Yayınları.
- Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, (1989). C. XI, İlmi Müşavir ve Redaktör: Hakkı Dursun Yıldız, İstanbul: Çağ Yayınları.
- ERİM, Nihat (1953). *Devletlerarası Hukuk ve Siyasi Tarih Metinleri*, Cilt I (Osmanlı İmparatorluğu Andlaşmaları), Ankara: Türk Tarih Kurumları Yayınları.
- <http://www.millisaraylar.gov.tr>
- İBRAHİM NECMİ (1338). *Tarihi Edebiyat Dersleri*, C. II, İstanbul: Matbaa-i Amire.
- JORGA, Nicolae (2005). *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi, (1774-1912)*, C. V, Çeviri Nilüfer Epçeli, İstanbul: Yeditepe Yayınları.
- KÂMİL PAŞA (1325-1327). *Tarih-i Siyasi-i Devlet-i Âliye-i Osmaniye*, C. III, İstanbul: Matbaa-i Ahmet İhsan.
- KARAL, Enver Ziya (1988). *Osmanlı Tarihi, Islahat Fermanı Devri (1856-1861)*, C. VI, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- _____ (1988). *Osmanlı Tarihi, Nizam-ı Cedid ve Tanzimat Devirleri (1789-1856)*, C. V, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- KURAT, Akdes Nimet (2010). *Rusya Tarihi Başlangıçtan 1917'ye Kadar*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- MAHMUD CELALEDDİN PAŞA (1979). *Mirat-ı Hakikat I*, Haz: İ. Miroğlu, M. Derin, M. Halacoğlu, Ö. Akdaş, İstanbul: Tercüman Yayınları.
- MUSTAFA NURİ PAŞA (1980). *Netayic ül-Vukuat, Kurumları ve Örgütleriyle Osmanlı Tarihi*, C. III-IV, Sadeleştiren Neşet Çağatay, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- ÖDEKAN, Ayla (1992). "Beykoz Kasrı", *İslam Ansiklopedisi*, C. VI, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, s. 67-68.
- ÖZTUNA, Yılmaz (1978). *Başlangıcından Zamanımıza Kadar Büyük Türkiye Tarihi*, C. VII, İstanbul: Ötüken Yayınları.
- SAMUR, Sebahattin (1995). *İbrahim Paşa Yönetimi Altında Suriye*, Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yayınları.
- ŞEMSEDDİN SAMİ (1306). *Kamus'ül Âlam*, C. I, İstanbul: Mihran Matbaası.
- TÜRK ANSİKLOPEDİSİ (1968). *Feriye Sarayı Maddesi*, C. XVI, Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- ÜLMAN, Yeşim Işıl (2006). "Mekteb-i Tıbbiye-i Adliye-i Şahâne'de (Galatasaray Tıbbiyesi'nde) Eğitim", *Türk Tıp Eğitiminin Önemli Adımları*, Editörler: H. Hatemi, A. Altıntaş, İstanbul: 71-76.
- YAZICI, Nesimi (1991). "Vakay-i Mısıriye Üzerine Birkaç Söz", *Osmanlı Tarihi Araştırmaları Merkezi (OTAM)*, Sayı: 2, Ankara: s. 267-278.